

Tomas PETREIKIS

Simono Daukanto ir Martyno Mažvydo bibliofilų klubų narys

Tylieji knygų vandalai: Jurgio Ambraziejaus Pabrėžos bibliotekos pėdsakas

Knyga – trapus kultūros turtas, nukenčiantis dėl įvairių priežasčių: karų, potvynių, gaisrų, vagysčių, netinkamų laikymo sąlygų, nekultūringų skaitytojų ir pan. Greta šių priežasčių, kurios didžiąja dalimi nepriklauso nuo atskirų asmenų iniciatyvų, egzistuoja ir atviri vandalizmo aktai. Siekiant atkreipti pasaulio dėmesį, rengiamos net viešos knygų deginimo akcijos. Amerikoje prieš dešimtmetį buvo nuskambėjęs pastorius Teris Džounsas, bandęs surengti viešą Korano deginimo akciją ir pavadinęs ją „Tarpautine Korano deginimo diena“. Akciją nutraukė policija, o iniciatorius buvo nubaustas už neteisėtą benzino gabenimą: įstatymai nedraudžia knygų naikavimo, jei jos nėra pripažintos kultūros vertybėmis.

Bibliofilams savo jautrumą dažnai tenka išbandyti stebint negrabiai perrištus senuosius spaudinius. Neišmanėliai, norėdami parduoti vertingus leidinius, dažnai juos tiesiog sugadina: neprityrę „knygrišiai“, kuriems būtų galima patikėti tik buhalterines knygas, taip „surestauruoja“ knygas, kad net peilio pjūvis matosi knygos bloko kraštuose. Tokie egzempliorai turi ne vien nugremžtas lapo paraštes, bet ir naujus kolenkoro ar lederino viršelius. Štai kiti knygų snobai mėgsta sukomplektuotus skirtingo įrišimo egzempliorius vizualiai sulgyinti juos atiduodami knygrišiui, kuris pagal vieną stilių juos visus ir įriša. Prabangiau įrištomis knygomis užsipildžiusios knygų spintos tarsi suspindi, vienodos nugarelės paryškina namų interjerą.

Nepaisant skirtingų intencijų, knygos kultūrinis kapitalas, susikaupęs jai funkcionuojant socialinėje aplinkoje, naujai perrišant spaudinį iš dalies yra sunaikinamas. Prarandama svarbi mokslinė informacija, kartais ženkliai sumenkinamos ir knygos istorinė bei finansinė vertės. Ilgai niekas ir negalvojo apie šios veiklos mastą ir apimtį. Tarpukariu ir sovietmečiu, atsižvelgiant į masinio skaitytojų patogumą, bibliotekiniuose fonduose stokojant sveikų egzempliorių, nesilaikant restauravimo standartų, buvo masiškai perrišami senieji leidiniai. Dabar tokius įrišimus regėdami galime tik

spėlioti, ką esame praradę. Taip elgėsi daugelis šalies bibliotekų, todėl negalime smerkti pavienių knygų mėgėjų, kurie nėra tiek apsišvietę, jog suprastų veiklos nuostolį.

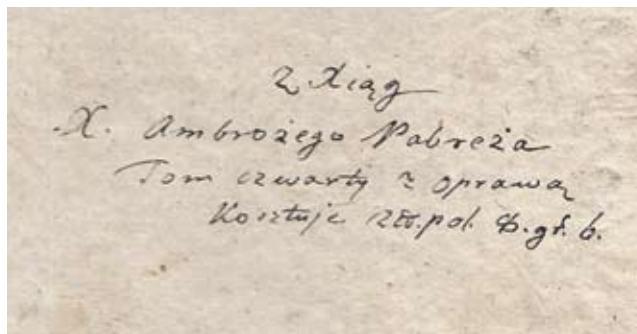
Po šių tyliojo vandalizmo atvejų kartais lieka senieji knygų viršeliai, kurie taip pat dar turi istorinės ir finansinės vertės. Pastarosios paieškos nuveda į antikvarinę rinką. Į Vilniaus kolekcininkų klube besilankančio bukinisto Arūno Samsono akiratį pateko pluoštas (apie 10) senųjų knygų viršelių. Pasak bukinisto, jis šiuos viršelius 2018 m. rudenį įsigijo Kalvarijų turguje Vilniuje. Iš matymo pažįstamas prekeivis A. Samsonui trumpai papasakojo ir jų atsiradimo istoriją. Esą šiuos viršelius prekeivis radęs pas pažįstamą sukrautus prieš šiukšlių konteinerio. Ten jie esą buvo atsidūrę dėl savininko įžeisto orumo: perpardavinėtojai nepasiūlė tinkamos kainos, todėl savininkas ėmė ir knygas sudraskė. Minėtasis prekeivis minėjęs, kad prie konteinerio buvo paliktas ir maišas su knygų blokais. Prekeivis susirinko viršelius su ekslibrisais ir įvairiais savininkų nuosavybės ženklais, juos atnešė į Kalvarijų turgų parduoti. Suvokta, kad šiuos likučius buvo galima siūlyti ekslibrisų ir autografų rinkėjams. Viršeliai yra autentiški, juos taip pat galima panaudoti ir restauruojant senuosius leidinius. Pastarąją praktiką taikė knygrišys Leonas Panavas, „medžiojęs“ ne knygas, o jų viršelius.

Mįslingai nuskambėjo A. Samsono pateikta istorija apie įžeistą orumą, bet ir pačiam kartą yra tekę susidurti su panašiu atveju. Vienas prekeivis kurį laiką bandė parduoti Vytauto Didžiojo 500-osioms mirties metinėms skirtą fotografinį albumą, kuriuos pagal užsakymą gamino Kuršėnų fotografas Mečys Barkauskas. Deja, pirkėjai domėjosi tik atskirais nuotraukomis. Prekeivis, neradęs pirkėjo, albumą išplėšė atskirais nuotraukomis. Išvydus šį vaizdą su apmaudu teko viską įsigyti ir padėti pirkini į restauravimo eilę laukiančių knygų lentyną. Žemėlapių kolekcionavime taip pat esama atvejų, kai keli kolekcininkai perka vieną atlasą ir jį išpjaustę pasidalina atskirais žemė-

Iš Jurgio Ambraziejaus Pabrėžos bibliotekai priklausiusių knygų išliko Ignaco Krasickio „Dziela proza“ („Prozos kūriniai“, Varšuva, 1803–1804) VI–X tomai, saugomi Vilniaus universiteto bibliotekoje. IV tomo išliko tik viršelis (kairėje).

Autoriaus nuotr.

Jurgio Ambraziejaus Pabrėžos nuosavybės įrašas I. Krasickio „Dziela proza“ („Prozos kūriniai“, Varšuva, 1803) IV tomo viršelyje. T. Petreikio rinkinys.

lapiais. Kažkuriam iš atlaso bendrasavininkų lieka ir viršelis. Nepriteklių metais trūkstant įrišimo, kartais buvo lupami knygų viršeliai, juos panaudojant tiek kitoms knygoms įrišti, tiek ūkinėms reikmėms.

Kaip ten bebūtų, pasak minėto bukinisto, sudraskius knygų blokus, liko tik viršeliai. Iš viso jų pluošto A. Samsonas ir galėjo pasirinkti. Bukinistas minėjo, kad ten buvę nemažai viršelių su ekslibrisais, tarp jų ryškiau matėsi Vytauto Didžiojo universiteto bibliotekos ekslibrisas. Nežinia, kaip pas privatų asmenį atsidūrė šie leidiniai, bet senosios Vytauto Didžiojo universiteto bibliotekos knygos yra dažnai aptinkamos antikvarinėje rinkoje. Sovietiniais metais uždarius universitetą, bibliotekos fondai buvo išdalinti tarp Vilniaus universiteto, dabartinio Kauno technologijos universiteto, Kauno apskrities viešosios bibliotekos, dabartinio Lietuvos sveikatos mokslų universiteto ir kt. bibliotekų. Kiekvienas didesnis bibliotekinių fondų

dalinimas sukuria sąlygas leidinius nurašyti, kartais nusavinti ar kraustantis pamesti. VDU bibliotekos žymės jau laikomos istorinėmis, kolekcininkų nepareigojančiomis ieškoti buvusių knygų savininkų.

Tarp A. Samsono įsigytų viršelių buvo ir vienas įdomesnis. Į jį atkreipė dėmesį bičiulis D. K., kuris šį viršelį nupirko ir padovanojo šių eilučių autoriui. Viršelio išorinėje pusėje užklijuotas lapelis su įrašu ranka „Pb / 107“. Vidinėje viršelio pusėje matyti dar du įrašai. Viršutinėje dalyje matėsi bibliotekinis šifras „8. D. 6.“, apatinėje – įrašas ranka lenkų kalba „Z xiąg / X[iędza] Ambrozego Pabrzeza / Tom czwarty z oprawa / Kosztuje zł[otów] pol[skich] 8. g[roszy] 6.“ („Iš kunigo / Ambraziejaus Pabrėžos knygų / Ketvirtas tomas su įrišimu, kainuoja 8 lenkiškus auksinus 6 grašius“ – iššifravo ir vertė prof. dr. Arvydas Pacevičius). Vienuolynų bibliotekų žinovų žinovas A. Pacevičius, apžiūrėjęs viršelius ir patikrinęs šal-

tinus, maloniai nurodė, kad šifru „8. D. 6“ buvo paženklinta Kretingos bernardinų vienuolyno bibliotekos knyga: 4-asis Ignaco Krasickio „Dziela proza“ („Prozos kūriniai“, Varšuva, 1803) tomas. I. Krasickis (1735–1801) – populiarus lenkų rašytojas ir kunigas. Tuo metu jo prozos kūriniai sudarė 10 tomų. Šis ketvirtasis tomas buvo laikomas aštuntojoje spintoje, greta kitų septynių I. Krasickio prozos (6, 7, 8, 9, 10 tomai) ir poezijos (1, 2 tomai) darbų bei kitų J. A. Pabrėžos rinkinio pasaulietinių kūrinių. Šie leidiniai šiuo metu saugomi Vilniaus universiteto bibliotekos Retų spaudinių skyriuje.

Antrasis rankraštinis įrašas patikslina, kad šią knygą Kretingos bernardinų vienuolynas paveldėjo iš žymiojo vienuolio, žemaičių kultūros veikėjo ir bibliofilo Jurgio Ambraziejaus Pabrėžos (1771–1849) palikimo. Tai neeilinė asmenybė XIX a. pirmosios pusės Žemaitijos padangėje. Kilęs iš Večių (dab. Skuodo raj.), studijavo Vilniaus universitete, dalyvavo Tado Kosciuškos sukilime, vėliau studijas tęsė Žemaičių (Varnių) kunigų seminarijoje. Kunigavo Šiluvoje, Tveruose, Kretingoje, Kartenoje ir Plungėje. Daug keliavo, rinko istorinę ir botaninę medžiagą apie Žemaitiją ir jos augaliją. J. A. Pabrėža 1816 m. įstojo į Kretingos bernardinų vienuolyną, atsidėjo mokslinei veiklai, kūrė žemaičių bendrinę kalbą. Vienuolis pamoksluose skatino liaudį skaityti knygas ir negailėti pinigų joms įsigyti. Kaip yra nustatęs A. Pacevičius, J. A. Pabrėža turėjo sukaupęs didesnę kaip 400 tomų asmeninę biblioteką, kurioje vyravo botanikos, medicinos, teologijos veiklai. Vienuolis taip pat turėjo grožinės literatūros kūrinių. Bibliofilas savo nuosavybę ženklino rankraštiniiais įrašais lotynų ir lenkų kalbomis, įprastai nurodydamas knygos kainą ir įsigijimo šaltinį. Šiuo atveju ketvirtajame I. Krasickio prozos kūrinių tome buvo nurodyta tik įrišto egzemplioriaus kaina – 8 lenkiški auksinai 6 grašiai. Tarpusavyje lyginant kitus šio tomo egzempliorius matyti, kad buvo du leidinio variantai: vienas geresniame popieriuje, kitas – prastesniame. Taip pat skyrėsi šių egzempliorių antraštinių

lapų vinjetės, skirtis turėjo ir kaina. Išanalizavus kitus išlikusius I. Krasickio „Prozos kūriniai“, nustatyta, kad jų visų kaina buvusi vienoda, tomai kainavę po 8 lenkiškus auksinus ir 6 grašius. Jie vienodai ir įrišti. Išlikę tomai taip pat leidžia manyti, kad vienuolis turėjo įsigijęs ne elitinius, o prastesnio popieriaus egzempliorius. Įdomu, kad išlikusiuose tomuose nėra skaitymo žymių, o patys egzemplioriai nors ir apsiuvinę, bet atrodo lyg nebūtų buvę skaityti.

Žinoma, kad vienuolis knygas siųsdavęs iš Rygos, Sankt Peterburgo ir Vilniaus. Visi dešimt I. Krasickio prozos kūrinių tomų turėjo J. A. Pabrėžai atsiesti apie 80 lenkiškų auksinų ir 60 grašių. Septintojo tomo viršelyje įrašyta, kad gauta Rygoje (lenk. „Zdobycie Rygi“) ir nurodyta suma 392. Matyt, šiuos I. Krasickio veikalus J. A. Pabrėža pirko su kitomis knygomis, todėl ir bendra suma buvusi didesnė. Sprendžiant iš išlikusio viršelio ir kitų tomų, įrišimas buvo vienodo stiliaus, gana pigus, bet patvarus: pusodinis (su odos nugarele ir kampučiais), viršelis dekoruotas tamsaus rašto marmuriniu popieriumi. Per laiką viršeliuose, ties nugarele, buvo apsigyvenę ir knygų kenkėjų, palikusių išgraužtų skylių kartone ir nugarelėje.

Yra žinoma, kad J. A. Pabrėža savo biblioteką paliko Kretingos bernardinų vienuolynui, dalį padovanojo giminėms. Pasak A. Pacevičiaus, Kretingoje buvusios vienuolio knygos buvo sutvarkytos, jų ten galėjo būti apie 500 vienetų. 1940 m. nacionalizavus vienuolyno turtą į VDU biblioteką pateko apie 250 J. A. Pabrėžai priklausiusių knygų. VU bibliotekos Retų spaudinių skyriuje yra išskirta J. A. Pabrėžos kolekcija, kurioje šiuo metu yra užregistruoti 95 egz. Dar apie 50 knygų yra surasta Kauno apskrities viešojoje ir Kauno technologijos universiteto bibliotekose. Taigi dar mažiausiai apie 100 vienuolio knygų yra dingę arba bibliotekų fonduose iki šiol nerasti. Žiūrint plačiau būtų galima tikėtis surasti dar beveik 400 neišaiškintų egzempliorių.

Rankose laikant istoriškai vertingos knygos likučius tyliųjų vandalų pėdsakai nuvilnia, bet kartu ir vaizdžiai atspindi mūsų elitinės kultūros eroziją. Jos pakraštyje plūša nedidelis knygos kultūrai neabejingas bibliofilų būrelis, kiekvieną dieną metantis tinklą ir traukiantis sveikas arba sužalotas žuveles...